LITTERATUR

Nedmonteringen av jaget

I en ny rysk roman skildras lägerupproren i Gulag. **Maxim Grigoriev** har läst den.

DIREKT EFTER JOSEF STALINS död inträffade en serie lägeruppror i Sovjet. Till de tre större hörde de i Vorkuta och Norilsk 1953, samt året därpå i Kengir i Kazakstan. Diktatorns frånfälle hade tagits emot med glädjevrål av fångarna och en partiell amnesti hägrade. Den visade sig dock endast omfatta dem med kortare straff, vilket i praktiken innebar vanliga kriminella. Majoriteten av internerade utgjordes av politiska fångar, dömda till standardstraffen på tjugofem år. De såg nu sina förhoppningar om frihet, eller åtminstone straffreducering, grusas.

Samtidigt blev skjutningarna av fångar alltmer råa och slumpmässiga. Ilskan över dessa mord, då man av vakten kunde skjutas i ryggen för att man råkat sätta foten fel, blev till slut den utlösande faktorn. Snarare än regelrätta uppror rörde det sig om strejker: fångarna arbetsvägrade och presenterade tämligen ödmjuka kravlistor. Lägerförvaltningen gick till att börja med på kraven, men endast för att strax därpå slå ner med våld på ledarna och skingra organisationskommittéerna. Inget av upproren var framgångsrikt: bara i Norilsk dödades mellan hundra och tvåhundra fångar, de resterande omflyttades och historien tystades ned.

En av ledarna för Norilskupproret hette Sergej Solovjev (1916–2009). Om honom har nu den ryske journalisten och författaren Nikolaj V Kononov skrivit *Vosstanije* (Upproret). Det är ett slags dokumentärroman, en skönlitterär berättelse i jagform av Solovjev själv, interfolierad av de få dokumenten som han lämnat efter sig. Dessa består bland annat av en drömdagbok, som han förde senare i livet. Han var också med och skrev stadgarna för Rysslands demokratiska parti i lägret i Norilsk. Partiets existens blev kort; det avslöjades direkt och utplånades av lägerstyrkorna. Kononov har kallat romanen en ”variation”, det vill säga ett slags musikalisk interpretation av ett livsöde. Romanen inleds med orden: ”Jag dog under vinterns nästsista dag, med Annas hand i min och med blicken ut genom fönstret.”

Boken utspelar sig under loppet av sjutton år, från 1937 då Solovjevs far grips under Stalinutrensningarna till 1954, då hans andra upprorsförsök i arbetslägret fallerar. Däremellan hinner Solovjev med att ta frivillig värvning i Röda armén, hamna i tysk fångenskap, ansluta sig till Sonderverband Graukopf som var tänkt som ett ryskt förband i den tyska armén, vapenvägra när samma förband ställs under ledning av SS, placeras i tyskt arbetsläger, fly, bilda familj i Belgien, återvända till Sovjet och nästan omedelbart efter hemkomsten inleda sin långa vandring genom diverse läger i Gulagsystemet.

KONONOV ÄR UTE efter att teckna en – åtminstone i den ryska litteraturen – ny typ av rollfigur, med ett annorlunda förhållande till omvärlden. Programförklaringen kommer tidigt i boken, när Solovjev under det sista samtalet med fadern får rådet att i den mån det är möjligt betrakta omvärlden liksom från sidan. ”Själva verkligheten framstod som någonting osannolikt, befängt och förvridet”, konstaterar Solovjev. Han tecknas som en radikalt oberoende människa, en som nästan ingenting känner inför kollektiva beteckningar som etnicitet, nationalitet eller klass.

Denna hans intellektuella distans – en nykter blick som den ryska litteraturen annars sällan intresserar sig för – sätts

På senare år har det i Ryssland utkommit ett flertal högkvalitativa litterära verk som alla söker efter nya sätt att behandla relationen mellan minnet, nuet och det förflutna.

under romanens gång ständigt på prov genom upprepat och utdraget fysiskt lidande som den sovjetiska respektive tyska staten åsamkar honom. Regimernas huvudsakliga långtidseffekt, visar författaren, är nedmontering av det mänskliga jaget som sådant. Subjektförstörelsen fullbordas, under romanens mörkaste ögonblick, men Solovjev återuppstår om och om igen, i en allt mer koncentrerad, minimal men orubblig kärna: ett oberoende mänskligt *cogito*.

Solovjevs första arbete i utkanten av Kalinin beskrivs i fotografiska bilder av grådaskighet och karghet. Tjänstgöringen i armén och kriget som sådant är en enda lång oreda: förvildning, oförmåga till överblick, skräck och äckel inför vanställda kroppar och konstant dödsfara. Sakligt skildras rollfigurens och hans omgivnings snabba emotionella avtrubbning. Av människan återstår endast fasa och lidande. Kononov tecknar Solovjev som en man med integritet, men som därvidlag inte nödvändigtvis agerar enligt orubbliga moraliska lagar. Hans handlingar styrs av en blandning av stolthet, pragmatism och hopplöshet.

SOLOVJEV TAR INTE värvning i kriget för att försvara sitt fosterland, och absolut inte för att försvara den kommunism han redan betraktar som brottslig. Han gör det för att undslippa förföljelser från den regim som stämplat honom som potentiell brottsling i och med gripandet av hans far. Detsamma sker sedan i krigsfångenskapen, där han tar värvning på tyska sidan av hunger, nöd och utsiktslöshet. Varje val han fattar är mellan två usla alternativ. Inte heller hans vapenvägran inför SS är en övervägd moralisk akt, utan beror på hans oförmåga att upplösa den inre vämjelse som samma moraliska konflikt genererar. Det är en ”hjälteakt ur omöjligheten”, som han dessutom nästan omedelbart ångrar när han inser vad det faktiskt innebär för honom.

Häri ligger Kononovs litterära framgång. Hans rollfigur lär inte av sina misstag, utan drivs till sina misstag av sådant han lärt sig. Istället för att ”växa” som individ krymper han snarare, destilleras ner till en inre kärna. När romanen når slutet är det enda som återstår av Solovjev egentligen just det minimala subjekt som de två totalitära staterna velat tillintetgöra. Hans självuppoffrande slutseger över staten består i att vägra ansöka om straffreduktion eller benådning, varför han blir en av de få som faktiskt sitter av hela sin dömda straff på tjugofem år och sedan lite mer därtill. Han medverkar till en första resning i Norilsk 1953, förflyttas till Kolyma där han försöker sig på ett uppror till, ser sig slagen och lever i diverse arbetsläger tills han till sist släpps 1980. De sista åren av sitt liv tillbringar han med ryska gammaltroende, i ett stillsamt och undandraget liv, som hade varit totalt okänt om det inte vore för Alla Makarova, en eldsjäl och lokaljournalist,

Tack för att du prenumererar på Axess Magasin eller Axess Plus! Licensierad till mvgrigoriev@gmail.com.

FOTO: GETTY IMAGES

Skulpturer som föreställer offren för Gulag och Stalinterrorn.

som intervjuar honom 2006. Hans arkiv finns numera hos den ryska människorättsorganisationen Memorial.

BOKEN ÄR INTE skriven för att underhålla eller undervisa. Den har en stilla saklighet som man inte är van vid i dagens moraliserande, känslobesatta litteratur från såväl Ryssland som väst. Kononov bringar därvidlag i dagern flera aspekter av sovjetisk historia som inte är särskilt kända av den genomsnittlige ryssen, som möjligen kan en del om Gulag tack vare Sjalamov och Solzjenitsyn men som nog känner till väldigt lite om den ryska kollaborationen eller antisovjetiska fängelseuppror. Här finns även ett antal mycket effektfulla, rent skönlitterära scener. Till exempel den där Solovjev, efter att ha återvänt till Sovjet, letar upp sitt gamla hem på jakt efter information om vad som hänt med familjen. När han kommer dit ser han inte ruiner eller den ömkliga återstoden av hembyn, utan ett enda öde snötäckt fält.

På senare år har det i Ryssland utkommit ett flertal högkvalitativa litterära verk som alla söker efter nya sätt att behandla relationen mellan minnet, nuet och det förflutna. Kononovs lågmält nyskapande första roman förmår, tack vare sin integritet, att bryta loss från såväl kollektivistiskt moraliserande som pedagogiska hjältehistorier. I det historiska materialet ser författaren ett utrymme för vidgning av människan snarare än för didaktiska karaktärsutvecklingar eller smidiga berättelser med sensmoral. Författare som Maria Stepanova, Sergej Lebedev och nu Nikolaj V Kononov håller på att blåsa nytt liv i en litteratur som det senaste decenniet har utmärkts av intellektuell konformism och stilistisk medelmåttighet.

Tack för att du prenumererar på Axess Magasin eller Axess Plus! Licensierad till mvgrigoriev@gmail.com.